

ՌՈՒԲԵՆ Լ. ԱԶԻԶԲԵԿՅԱՆ

ԳԱԱ պարմության ինստիտուտ, պ.գ.թ., դոցենտ

**ՀՀ ԵՎ ՌԴ ՄԻՋԵՎ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ 1991–2008 ԹԹ.**

Քանալի բառեր՝ ՀՀ, ՌԴ, ԱՊՀ, ՀԱՊԿ, ռազմաքաղաքական համագործակցություն, ռազմավարական գործընկերություն, դաշնակցային հարաբերություններ:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանի և Հայաստանի սերտ ռազմաքաղաքական համագործակցության անհրաժեշտությունը բխում էր երկու երկրների շահերից: Մի կողմից՝ Ռուսաստանը ձգտում էր պահպանել իր քաղաքական, տնտեսական և ռազմական ներկայությունը Հարավային Կովկասում, որի նվազումն ուղեկցվում էր Արևմուտքի և հատկապես Թուրքիայի կողմից այդ տարածաշրջանն իրենց ազդեցության ոլորտի մեջ ներառելու ձգտման անթաքույց ուժեղացմամբ՝ հանգեցնելով Ռուսաստանի համար անբարենպաստ զարգացումների ծավալմանն ու նրա դիրքերի թուլացմանը, ինչը չէր կարող չանհանգստացնել Մոսկվային, որը տարածաշրջանում, որպես ռեալ դաշնակից դիտարկում էր Հայաստանին¹: Մյուս կողմից՝ ոչ բարեկամական Թուրքիայի և Ադրբեջանի շրջապատում գտնվող Հա-

¹ Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում. հիմնախնդիրներն ու հեռանկարները, վերլուծական զեկույց, Մոսկվա-Երևան, 2010, էջ 6:

յաստանի համար Ռուսաստանը ազգային անվտանգության գլխավոր երաշխավորն էր: Ըստ էության, Մոսկվայի և Երևանի միջև ռազմաքաղաքական փոխգործակցության ծավալման անհրաժեշտությունը բխում էր անվտանգության բնագավառում հենքային շահերի համընկման կողմերի ըմբռնումով, որոնք ներառում էին երկու պետությունների անվտանգության ապահովումը, ԱՊՀ տարածքում կոլեկտիվ անվտանգության ամրապնդումն ու տարածաշրջանում (որն իր մեջ ներառում էր ոչ միայն Հարավային Կովկասը, այլև Իրանն ու Թուրքիան) կայունության պահպանումը:

Հետխորհրդային առաջին տասնամյակի ընթացքում հայռուսական հարաբերությունների բովանդակությունը և զարգացման հեռանկարներն ընդհանուր առմամբ ձևավորվում էին երեք, միմյանց հետ որոշակիորեն փոխկապակցված ներքոհիշյալ գործոնների ազդեցության ներքո:

Առաջին՝ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո միության տարածքում ապակենտրոնացման գործընթացը կանոնակարգելու, փոխհամաձայնեցված քայլերի կիրառմամբ՝ նախկին Խորհրդային միությանական հանրապետությունների համագործակցության ու ինտեգրման նոր ինստիտուտներ ձևավորելու խնդիրներ էին ծագել: Վերջիններիս լուծմանն էր նպատակաուղղված 1991 թ. դեկտեմբերի 8-ին սլավոնական երեք երկրների կողմից Անկախ Պետությունների Համագործակցության (ԱՊՀ) կազմակերպության ստեղծումը, որին Ալմա-Աթայի դեկտեմբերի 21-ի Հռչակագրով միացան նաև մյուս նախկին Խորհրդային հանրապետությունները (բացառությամբ Վրաստանի և մերձբալթյան պետությունների): Այն միտված էր ոչ միայն «քաղաքակիրթ բաժանման» պայմանների ստեղծմանը, այլև անվտանգության և սոցիալ-

տնտեսական բնագավառներում անհրաժեշտ համագործակցության մակարդակի պահպանմանը²: Սակայն, ըստ էության, ԱՊՀ կազմավորման առաջին իսկ օրերից Մոսկվայի կողմից կազմակերպությունը սկսեց դիտարկվել որպես հետխորհրդային տարածաշրջանում Ռուսաստանի շահերի իրագործման գլխավոր գործիքներից մեկը՝ մասնավորապես ՌԴ հետ երկկողմ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման գործում կարևորվում էր ԱՊՀ շրջանակներում ծավալվող գործընթացներում ներգրավվելու նորանկախ պետությունների պատրաստակամությունը: Ուստի, տվյալ ժամանակափուլում Հայաստանի նոր իշխանությունները որդեգրեցին այսպես կոչված «միջին ուղին»՝ չնահանջելով անկախության և ինքնիշխանության հիմնադրույթներից՝ ակտիվորեն մասնակցել ԱՊՀ մարմինների ստեղծման աշխատանքներին³: Արտաքին քաղաքական նման ուղեգծի ընդունումը մի կողմից պայմանավորված էր ազգային անվտանգության նկատմամբ հնարավոր սպառնալիքները կասեցնելու ձգտումով, իսկ մյուս կողմից՝ լիարժեք ազգային բանակ ստեղծելու ճանապարհին պետական ռեսուրսների բացակայությունը որոշակիորեն փոխհատուցելու անհրաժեշտությամբ: Այդ տեսանկյունից պատահական չէր, որ Հայաստանը հարավկովկասյան հանրապետություններից միակն էր, որը 1992 թ. մարտի 20-ին ստորագրեց ԱՊՀ Միացյալ զինված ուժերի ստեղծման մասին համաձայնագիրը՝ արտահայտելով «նախկին Խորհրդային Միության զինված ուժերը համաձայնեցված

² Тоганян В., Геворкян Р., Формирование СНГ и Закавказье, Ереван, 1999, с. 34.

³ Նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններից Հայաստանը առաջինը հայտարարեց ԱՊՀ-ին միանալու իր պատրաստակամության մասին:

հիմքերի վրա բարեփոխելու» վերաբերյալ իր պատրաստակամությունը⁴:

Երկրորդ՝ հայ-ռուսական միջպետական հարաբերությունների կայացման և հետագա զարգացման վրա զգալի ազդեցություն ունեցավ Ռուսաստանի վարած քաղաքականությունը ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում: Հակամարտության հանգուցալուծմանն ուղղված ՌԴ գործունեությունը սկզբունքային նշանակություն ունեցավ նաև ԱՊՀ բազմակողմ համագործակցությանը Հայաստանի մասնակցության առումով, այդ թվում և նախկին խորհրդային տարածքում հակամարտությունների կարգավորմանն ուղղված միջոցառումներին⁵:

Երրորդ՝ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո աշխարհաքաղաքական իրադրության փոփոխումը առանձնահատուկ կարևորեց ռազմաքաղաքական ոլորտում երկու պետությունների միջև սերտ կապերի հաստատումը, որն, ինչպես զարգացումները ցույց տվեցին, դարձավ հայ-ռուսական ռազմավարական համագործակցության ամուր հենքը: Մասնավորապես 1992 թ. երկրորդ կեսից Ռուսաստանի քաղաքական վերնախավում պետության առարկայական շահերի և դրանց պաշտպանությանն ուղղված միջոցների վերարժևորումը էապես անդրադարձավ Հայաստանի հետ դաշնակցային հարաբերություններ հաստատելու կողմնորոշման վրա⁶:

⁴ Соглашение о вооруженных силах на переходный период// Дипломатический вестник МИД РФ, 1992, № 7, с. 6–7.

⁵ Соглашение о группах военных наблюдателей и коллективных миротворческих силах СНГ// Дипломатический вестник МИД РФ, 1992, № 6.

⁶ Стратегия для России, Тезисы Совета по внешней и оборонной политике РФ // «Независимая газета», 19.08.1992.

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցության զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունեցավ Ռուսաստանի նախագահի 1992 թ. մայիսի 1-ի որոշումը՝ ՌԴ պաշտպանության նախարարության ստեղծման մասին, որը փաստորեն վերջ դրեց ԱՊՀ միացյալ զինված ուժերի կազմավորման գաղափարին: 1992 թ. հուլիսին Մոսկվան հայտարարեց, որ երկրի սահմաններից դուրս տեղակայված զորախմբերը (մոտ 250 հազ. զինծառայող) և նախկին Խորհրդային բանակի սպառազինության և գույքի 80%-ը անցնում են Ռուսաստանի իրավասության տակ: Նույն հուլիսին ԱՊՀ միացյալ զինված ուժերի բարձրագույն հրամանատարության գործառույթները սահմանափակվեցին և այդ մարմնի պատասխանատվության ներքո թողնվեցին միայն միջուկային (ռազմավարական) ուժերն ու ԱՊՀ խաղաղապահ ուժերի կազմավորումը⁷: 1992 թ. մայիսի 15-ին Տաշքենդում Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ ստորագրվեց Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագիրը (ՀԱՊ), որին մասնակից դարձան Ռուսաստանը, Հայաստանը, Ղազախստանը, Ուզբեկստանը, Ղրղզստանը և Տաջիկստանը: Պայմանագրի գլխավոր հիմնադրույթն էր ռազմական փոխօգնության ցուցաբերումը ՀԱՊ-ի անդամ պետություններին՝ արտաքին ռազմական սպառնալիքների առաջացման դեպքում⁸: Ըստ Հավաքական անվտանգության պայմանագրի՝ մասնակից երկրների միջև ստո-

⁷ 1993 թ. հունիսին ԱՊՀ միացյալ զինված ուժերի բարձրագույն հրամանատարությունը լուծարվեց, իսկ նրա փոխարեն հիմնվեց ԱՊՀ ռազմական համագործակցության և համակարգման շտաբը (**Webber M.**, CIS Integration Trends: Russia and Former Soviet South RIIA, London, 1997, p. 38).

⁸ Տաշքենդյան հանդիպման շրջանակներում իրավապայմանագրային որոշում ստացավ նաև խորհրդային բանակի սպառազինության և տեխնիկայի բաշխման չափաբաժինների հիմնահարցը՝ հիմք ընդունելով Եվրոպայում սովորական սպառազինությունների մասին պայմանագրում ամրագրված քանակական սահմանափակումները:

րագրված Ռազմատեխնիկական համագործակցության հիմնական սկզբունքների մասին համաձայնագրի (և հետագա լրացումների)՝ 1992 թ. մայիսի 15-ից Ռուսաստանի կողմից ռազմական նշանակության արտադրանքի մատակարարման արտոնյալ պայմանները տարածվում էին ՀԱՊԿ (2002 թ. մայիսի 14-ից ՀԱՊ-ը վերափոխվեց կազմակերպության՝ ՀԱՊԿ) անդամ պետությունների ազգային զինված ուժերի, այլ զորքերի, զինվորական կազմավորումների, իրավապաշտպան մարմինների և հատուկ ծառայությունների վրա: Արտոնյալ պայմանների հասկացության տակ ենթադրվում էր մատակարարումն ըստ սեփական զինված ուժերի կարիքների բավարարման համար նախատեսված գների⁹: Ըստ էության, ՀԱՊ-ի ստեղծումը ՌԴ առաջին լուրջ փորձն էր նախկին խորհրդային տարածքում պաշտպանական դաշինք ստեղծելու ուղղությամբ: Այդ ժամանակաշրջանում ՀԱՊ-ը կոչված էր ուրվագծելու Ռուսաստանի ընդհանուր պատասխանատվության գոտին և կրում էր ավելի շատ քաղաքական և աշխարհաքաղաքական իմաստավորում: Մինչդեռ անվտանգության գործնական ապահովման հիմնական ծանրությունը ընկավ երկկողմ ռազմաքաղաքական համագործակցության վրա:

Տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման գործում Հայաստանի հետ ռազմական համագործակցությունը շեշտակիորեն ակտիվացնելու առաջին ազդակը 1992 թ. մայիսի 20-ին ՌԴ պաշտպանության նախարար Պ. Գրաչովի գլխավորությամբ ռուսաստանյան պատվիրակության արագընթաց այցն էր Երևան, որի հիմնական նպատակն էր նախևառաջ Թուրքիա-

⁹ St'u «Военно-промышленный курьер», 03.03.2010.

յին զերծ պահել Հարավային Կովկասում ռազմական որևէ միջամտությունից: Մասնավորապես ԱՊՀ միացյալ զինված ուժերի հրամատատար Ե. Շապոշնիկովը նախազգուշացրեց թուրքական ղեկավարությանը, որ «երրորդ կողմի միջամտությունը հակամարտությանը (Ղարաբաղյան) հղի է երրորդ համաշխարհային պատերազմի վտանգով»¹⁰: Նման հաստատական դիրքորոշումը զսպող ներգործություն ունեցավ Թուրքիայի վրա, և շուտով Անկարան դադարեց ռազմատենչ հայտարարություններ անել: Ըստ էության, Ռուսաստանն առաջին անգամ հանդես եկավ իբրև ՀՀ անվտանգության փաստացի երաշխավոր:

Այնուամենայնիվ, իրավիճակի բարդացումը տարածաշրջանում հրամայական դարձրեց իրավապայմանագրային հենքի վրա Հայաստան-Ռուսաստան հարաբերությունների կանոնակարգումը և հստակեցումը: 1992 թ. երկրորդ կեսին սկզբնավորվեց հայ-ռուսական երկկողմ հարաբերությունների և փոխադարձ շահերի ակտիվ ճշտորոշման ժամանակափուլը, որն իր արտահայտությունը գտավ մի շարք ստորագրված փաստաթղթերում: 1992 թ. հուլիսի 6-ին ստորագրվեց ՀՀ-ում տեղակայված ռուսաստանյան ստորաբաժանումների և զորամասերի սպառազինության և տեխնիկայի փոխանցման պայմանների և ժամկետների մասին միջկառավարական համաձայնագիրը¹¹: Այս փաստաթղթի դրույթների իրագործումը մեծապես նպաստեց կազմավորման փուլում գտնվող հայկական բանակի նյութատեխնիկական հենքի ապահովմանը՝ Հայաստանին փոխանցվեց նախկին 7-րդ բանակի մոտոհրաձգային դիվիզիայի

¹⁰ «Независимая газета», 13.05.1992.

¹¹ **Мещеряков В.**, Стратегия выживания // Азия и Африка сегодня, 1998, № 4, с. 15.

սպառազինությունը՝ զգալի քանակությամբ հրասայլեր, զրահամեքենաներ, համազարկային կրակի կայանքներ, հրետանային համակարգեր և այլն¹²: 1992 թ. օգոստոսի 21-ին նախագահներ Բ. Եցինի և Լ. Տեր-Պետրոսյանի միջև կայացած հանդիպման արդյունքում ստորագրվեց ՀՀ տարածքում տեղակայված ՌԴ զինված ուժերի իրավական կարգավիճակի մասին պայմանագիր և փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող միջազգային հարցերի վերաբերյալ քաղաքական խորհրդակցությունների մասին համաձայնագիր¹³: Նույն հանդիպման շրջանակում ստորագրվեց նաև սպառազինությունների ու ռազմական տեխնիկայի մշակման և արտադրության ոլորտում համագործակցության և զինված ուժերի փոխադարձ տեխնիկական և նյութական ապահովման սկզբունքների մասին միջկառավարական համաձայնագիրը: 1992 թ. սեպտեմբերի 30-ին Երևան ժամանած ՌԴ վարչապետ Ե. Գայդարի և ՀՀ ղեկավարության միջև տեղի ունեցած բանակցությունների արդյունքում կնքվեց Հայաստանի տարածքում տեղակայված ՌԴ սահմանապահ զորքերի կարգավիճակի և նրանց գործունեության պայմանների մասին պայմանագիր: Ընդ որում, փաստաթուղթը ուժի մեջ մտավ ստորագրման պահից՝ առանց խորհրդարանական վավերացման անհրաժեշտության¹⁴: Ստորագրվեցին նաև առևտրատնտեսական համագործակցության, միջպետական տնտեսական կառույցների ստեղծման մասին համաձայնագրեր:

¹² **Фельгенгауэр П.**, Накануне решающих сражений // «Независимая газета», 18.07.1992.

¹³ Внешняя политика России: сборник документов 1990–1992 гг., МИД РФ, Москва, 1996, с. 503–504.

¹⁴ **Ступинин В.**, Моя миссия в Армении. 1992–1994. Воспоминания первого посла России, Москва, 2001, с. 63.

1993 թ. տարեսկզբին ՌԴ արտգործնախարար Ա. Կոզիրևի ելույթը, ըստ էության, ազդարարեց նախկին ԽՍՀՄ-ի տարածքում ռուսաստանյան քաղաքականության աննախադեպ ակտիվացման և կոշտացման սկիզբը: Փաստորեն, հենց այս ժամանակաշրջանից Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության հիմքում դրվեց Մոսկվայի «հատուկ պատասխանատվության» գոտու մասին թեզը: Նույն հունվարին հայտարարվեց, որ ԱՊՀ տարածքում Ռուսաստանը չի բացառում «խաղաղապահ և իրավական շրջանակներում ապավինումը ուժային միջոցներին»¹⁵: Նախանշվեցին ՌԴ հիմնական գերակայություններն ու նպատակները՝ համապատասխան իրավապայմանագրային հենքի վրա ռուսաստանյան ռազմական ներկայության պահպանում ԱՊՀ առանցքային շրջաններում և ընդհանուր անվտանգության համակարգի ստեղծում, Համագործակցության արտաքին սահմանների համատեղ պաշտպանություն, միասնական տնտեսական գոտու կազմավորում: Հատկանշական էր, որ այդ ուղեգծի ռազմավարական ուղղություններից մեկը հռչակվեց նախկին խորհրդային տարածաշրջանում «status quo»-ի պահպանումը, մինչդեռ այլ ուժերի հնարավոր միջամտության փորձերը որակվեցին «վտանգավոր և հակաարդյունավետ»: Որդեգրված մոտեցմանը համահունչ՝ Ռուսաստանը արագացրեց նաև ԱՊՀ ինստիտուցիոնալ կառույցի ձևավորման և ամրապնդման գործընթացը, որին իր ակտիվ մասնակցությունը բերեց նաև Հայաստանը: 1993 թ. հաստատվեց ԱՊՀ կանոնադրությունը, որտեղ որոշակիացան կազմակերպության նպատակները և սկզբունքները, անդամակցության չափանիշները հավաքական

¹⁵ Козырев А., Россия: год минувший и год пришедший, Дипломатический вестник, 1993, № 1–2, с. 31–37.

անվտանգության և ռազմաքաղաքական համագործակցության հիմնադրույթները, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական համագործակցության գլխավոր ուղղությունները: Հաստատագրվեցին նաև Համագործակցության աշխատանքային մարմինները, պետությունների և կառավարությունների ղեկավարների խորհուրդները, համակարգող-խորհրդատվական կոմիտեն, սահմանապահ զորքերի հրամանատարների խորհուրդը, տնտեսական դատարանը, մարդու իրավունքների հանձնաժողովը, մասնաճյուղային համագործակցության մարմինները¹⁶: 1993 թ. սեպտեմբերին ստորագրվեց ԱՊՀ-ում միասնական տնտեսական գոտու մասին համաձայնագիրը:

1990-ական թթ. երկրորդ կեսին ԱՊՀ-ում ինտեգրման գործընթացներին օժանդակելու ՌԴ քաղաքականության մեջ շեշտադրումների որոշակի փոփոխություններ կատարվեցին: Հաշվի առնելով ռեսուրսների այն հսկայական ծավալները, որ անհրաժեշտ կլինեին ծախսել կուռ կազմակերպություն ստեղծելու համար՝ Մոսկվան ավելի նպատակահարմար գտավ հետայսու առաջնորդվել այսպես կոչված «տարբերակված» մոտեցմամբ: Ռուսաստանի ձեռքում գտնվող ազդեցության և ղեկավարման լծակների թուլության պայմաններում ռուսաստանյան ղեկավարության շրջանում բյուրեղացավ անվտանգության համակարգի համակենտրոն (ռուսաստանակենտրոն) մոդելի կիրառման անհրաժեշտությունը: «Տարբեր արագություններով» ինտեգրման հայեցակարգի կանխադրույթները հենվում էին պրագմատիկ նկատառումների վրա՝ խթանել ինտեգրացիոն գործընթացներն այն պետությունների հետ, որոնք առավելագույնս պատրաստ

¹⁶ Устав СНГ, Дипломатический вестник МИД РФ, 1993, № 9–10, с. 31–37.

են դրան և այն դեպքերում, երբ դա համապատասխանում է ՌԴ անմիջական շահերին: Ելնելով այն իրողությունից, որ տարածաշրջանում առավել մշակված և լայն իրավապայմանագրային դաշտ էր ստեղծված Հայաստանի հետ, ինչպես նաև նկատի ունենալով հեռանկարային քաղաքական և պատմական նախընտրելիության փաստն ու աշխարհաքաղաքական սթափ հաշվարկը՝ Մոսկվան նպատակահարմար գտավ ԱՊՀ հարավարևմտյան գոտում առավել ամրապնդել և «մասնագիտացնել» հարաբերությունները Հայաստանի հետ:

1993–1994 թվականները նոր երանգ հաղորդեցին հայ-ռուսական հարաբերություններին: Նախորդ տարիների համեմատ ավելի ակնառու էր դարձել երկու պետությունների միջև հարաբերությունների և փոխըմբռնման կայունացման մթնոլորտը: Հարաբերությունների նման մակարդակի ապահովումը մեծապես պայմանավորված էր ակտիվ քաղաքական երկխոսության ծավալումով: Նշյալ տարիներին Հայաստան այցելեցին ՌԴ ԱԳ նախարար Ա. Կոզիրևը, նրա տեղակալ Բ. Պաստուխովը, պաշտպանության նախարար Պ. Գրաչովը, վերջինիս առաջին տեղակալ Բ. Գրոմովը, ՆԳ նախարար Վ. Երինը, սահմանապահ ծառայության ղեկավար Ա.Նիկոլանը և այլոք:

Մասնավորապես 1994 թ. հունիսի 8-ին ՌԴ պաշտպանության նախարար Պ. Գրաչովի Երևան կատարած այցի ընթացքում հայտարարվեց, որ Մոսկվան հանդես է գալիս Անդրկովկասում իր ռազմակայանների տեղակայման հարցի արագ լուծման օգտին, քանի որ Ռուսաստանի ՊՆ-ն արտասահմանում գտնվող ՌԴ ՁՈՒ ռազմակայանները պաշտոնապես հայտարարել է ԱՊՀ երկրների կողեկտիվ անվտանգության համակարգի անբաժան տարրեր: Փաստորեն, այս հայտարարությունը հիմնականում

հասցեագրված էր Թուրքիային, որի զինված ուժերը հաճախ ցուցադրական զորավարություններ էին անցկացնում Հայաստանի հետ սահմանամերձ գոտում: Թուրքիայի կողմից լարվածության օջախի ստեղծման վտանգը որոշակիորեն խթանեց ՀՀ և ՌԴ ռազմական գերատեսչությունների հետագա մերձեցումը: 1994 թ. ամռանը քաղաքական որոշում կայացվեց ՀՀ տարածքում ռուսաստանյան ռազմակայան հիմնելու մասին: Ընդ որում որոշվեց, որ ռազմակայանը կլինի աէրոմոբիլ՝ համալրված ռազմաօդային բաղկացուցիչով: 1994 թ. օգոստոսի 19–20-ը ՌԴ Դաշնային սահմանապահ ծառայության ղեկավար Ա. Նիկոլանի ՀՀ կատարած այցի ժամանակ կողմերի միջև ստորագրվեց պայմանագիր հայ-թուրքական և հայ-իրանական սահմանների համատեղ պահպանության, ինչպես նաև Հայաստանի և Ռուսաստանի սահմանապահ ծառայությունների համագործակցության մասին: Վերջինիս իրականացման շրջանակներում Հայաստանի տարածքում տեղակայվեց Հատուկ Կովկասյան սահմանապահ շրջանի ռուսաստանյան սահմանապահ զորքերի «Արմենիա» հատուկ խմբավորումը: Հիշյալ պայմանագրի ստորագրումից հետո ռուսական կողմը հայտարարեց, որ Հայաստանի արտաքին սահմանները նաև ՌԴ ու ԱՊՀ սահմաններն են: Նույն թվականի նոյեմբերի 3-ին Մոսկվայում ստորագրվեց հակաօդային պաշտպանության բնագավառում համագործակցության մասին պայմանագիր¹⁷:

1995 թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում ՌԴ Նախագահ Բ. Ելցինի և ՀՀ Նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի միջև կայացած հերթական հանդիպման ժամանակ 25 տարի ժամկետով կնքվեց

¹⁷ Տե՛ս Ступинин В., նշվ. աշխ., էջ 276:

Հայաստանի Հանրապետությունում ռուսաստանյան ռազմակայանի մասին պայմանագիր¹⁸: Գյումրիում տեղակայված ՌԴ 102-րդ ռազմակայանի (4.300 զինծառայող, 74 հրասայլ, 158 զրահամեքենա, 84 համազարկային կրակի հրետանային համակարգեր, 1 ռազմաօդային էսկադրիլիա) կազմի մեջ մտավ նաև Երևանում գտնվող մոտոհրաձգային գունդը և օպերատիվ ղեկավարման մարմինը¹⁹: Թեև կողմերը հայտարարեցին, որ պայմանագիրը ուղղված չէ երրորդ կողմի դեմ, այլ հանդիսանում է տարածաշրջանում իրավիճակի կայունացման կարևոր պայման, սակայն այն քաղաքական ասպարեզում բազմաթիվ ենթադրությունների և կանխատեսումների տեղիք տվեց: Մասնավորապես միջազգային շատ տեղեկատվական միջոցներ, մեկնաբանելով պայմանագրի ստորագրման փաստը, նշում էին, որ Հայաստանը տարածաշրջանում հանդիսանում է Ռուսաստանի միակ հենարանը, որի միջոցով ապահովվում է վերջինիս գերիշխող դերն ու հիմք նախապատրաստվում Հարավային Կովկասում նրա դիրքերի ամրապնդման համար: Պայմանագրի ստորագրումից անմիջապես հետո՝ 1995 թ. մարտի 21–31-ը, Արմավիրի մարզում տեղի ունեցան հայ-ռուսական համատեղ զորավարություններ, որոնք սկզբնավորեցին ՀՀ տարածքում ռազմաուսումնական ամենամյա համատեղ զորավարություններ անցկացնելու ավանդույթը²⁰:

¹⁸ ՌԴ նախագահ Դ. Մեդվեդևի 2010 թ. օգոստոսին Հայաստան կատարած պետական այցի ժամանակ ստորագրվեց Գյումրիում ռուսական ռազմակայանի տեղակայման ժամկետը 49 տարով երկարաձգելու մասին արձանագրություն:

¹⁹ Stéu Тищенко Г., Вооруженные силы и военно-политический курс Армении // Армения: проблемы независимого развития, под. ред. Е. Кожокина, ИСИ, Москва, 1998, с. 560.

²⁰ Ռուսաստանյան կողմից զորավարություններին մասնակցեցին մոտոհրաձգային, հրետանային ու զենիթակոթիռային զնդերի, տանկային առանձին զումարտակների, կապի զորամասերի, թիկունքի, ինժեներասակրավորական, ՀՕՊ-ի ու

Զորավարժությունների անցկացման փաստը մի շարք փորձագետներ գնահատեցին որպես Հայաստան-Ռուսաստան ռազմական դաշինքի ամրապնդում և Թուրքիայի հետ հեռակա դիմակայության շարունակություն: Թերևս այս համատեքստում էր տեղավորվում նաև վերոնշյալ պայմանագրի ստորագրումից մեկ ամիս անց հայ-ռուսական հարաբերություններում տեղի ունեցած ևս մեկ կարևոր քաղաքական իրադարձություն՝ 1995 թ. ապրիլի 14-ին ՌԴ Պետական դոմայի կողմից ընդունված «1915–1922 թթ. հայ ժողովրդի ցեղասպանության դատապարտման մասին» հայտարարությունը²¹: Ըստ էության, Ռուսաստանը աշխարհի մեծ տերություններից առաջինն ընդունեց Օսմանյան կայսրության կողմից իրականացված Հայոց ցեղասպանությունը ճանաչող և դատապարտող բանաձև, որտեղ հիշատակվում էր Արևմտյան Հայաստանը: Փաստորեն, այդ կարևոր քաղաքական քայլով Ռուսաստանը նպատակ էր հետապնդում Թուրքիային ցույց տալ, որ Հարավային Կովկասում իր ազդեցությունը պահպանելու համար մտադիր է օգտագործել բոլոր հնարավոր քաղաքական լծակները:

Ռազմաքաղաքական համագործակցության զարգացման առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ նաև 1995 թ. երկու երկրների միջև ռազմական հետախուզության բնագավառում փոխգործակցության և Երևանի ու Մոսկվայի միջև ուղիղ գաղտնի հեռախոսակապի հաստատման մասին համաձայնագրերի ստորագրումը: Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցության զարգացման մակարդակն ու խորացման հեռանկարները

մարտական օդուժի ստորաբաժանումների 1205 զինծառայող, 225 միավոր տեխնիկա («Պայքար», 1995, փետրվար-մարտ, էջ 80–81):

հիմք տվեցին ՌԴ պաշտպանության նախարար Պ. Գրաչովին հայտարարելու, որ անվտանգության և ռազմատեխնիկական համագործակցությունը երկու երկրների միջև օրինակելի պետք է լինի նաև ԱՊՀ այլ մասնակից պետությունների համար: 1995 թ. փետրվարի 10-ին ստորագրվեց ԱՊՀ միասնական հակաօդային պաշտպանության համակարգի ստեղծման մասին համաձայնագիր, որին մասնակից դարձավ նաև Հայաստանը (չստորագրեցին միայն Մոլդովան և Ադրբեջանը)²²: Այդ համակարգի հիմնական նպատակն էր ապահովել ԱՊՀ պետությունների օդային տարածքների ռազմավարական հետախուզումը: 1996 թ. հունվարին կայացած ԱՊՀ գագաթաժողովում Ռուսաստանը համաձայնեց ֆինանսավորել Հայաստանի, Վրաստանի, Ղազախստանի, Տաջիկստանի և Ուզբեկստանի հակաօդային պաշտպանության ենթակառուցվածքների վերազինումը և կատարելագործումը: Նույն թվականի գարնանից ԱՊՀ հակաօդային միավորված համակարգը սկսեց գործել: Համագործակցության հակաօդային պաշտպանության համակարգը բարելավելու, ինչպես նաև պաշտպանության բնագավառի գիտատեխնիկական և արդյունաբերական ներուժը պահպանելու նպատակով՝ 1996 թ. օգոստոսին ՌԴ նախաձեռնությամբ հիմնվեց «Գրանիտ» ֆինանսարդյունաբերական համալիր, որին մասնակից դարձան նաև Հայաստանի պաշտպանական արդյունաբերության որոշ ձեռնարկություններ:

Հայ-ռուսական ռազմաքաղաքական համագործակցության խորացմանը զգալիորեն նպաստեց 1996 թ. երկու երկրների

²¹ Собрание законодательств РФ, Москва, 1995, № 17, с. 1497, Ведомости Федерального Собрания РФ, Москва, 1995, N 14, с. 1024.

²² «Российская газета», 25.02.1995.

Պաշտպանության նախարարությունների կողմից երկկողմ կոալիցիոն զորախումբ ստեղծելու մասին արձանագրության ստորագրումը: Փաստորեն, հենց այդ կարևոր փաստաթղթից ԱՊՀ տարածքում սկիզբ առավ միջպետական հարաբերությունների զարգացման նոր ժամանակաշրջան: 1990-ական թվականներին հայ-ռուսական հարաբերությունները ռազմավարական բարձր մակարդակի հասնելու վառ արտահայտությունն էր՝ 1997 թ. օգոստոսի 29-ին Մոսկվայում նախագահներ Բ. Ելցինի և Լ. Տեր-Պետրոսյանի կողմից կնքված «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին» Մեծ Պայմանագիրը, որն իր մեջ ամփոփեց մինչ այդ երկկողմ և բազմակողմ ձևաչափերում մշակված սերտ համագործակցության հենքը: Պայմանագրի հանգուցային հիմնադրույթներն արտացոլված էին 2-րդ հոդվածում՝ «Բարձր Պայմանավորվող Կողմերը սերտորեն կգործակցեն Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և անվտանգության ապահովման գործում: Նրանք անհապաղ կխորհրդակցեն միմյանց հետ բոլոր այն դեպքերում, երբ, կողմերից որևէ մեկի կարծիքով, զինված հարձակման վտանգ առաջանա՝ համատեղ պաշտպանությունը, խաղաղության պահպանումը և փոխադարձ անվտանգությունը ապահովելու նպատակով» և 3-րդ հոդվածում՝ «Բարձր Պայմանավորվող Կողմերը համատեղ կձեռնարկեն բոլոր իրենց համար հասանելի միջոցները՝ խաղաղության սպառնալիքները վերացնելու և որևիցե պետության կամ պետությունների խմբի կողմից խաղաղության խախտման կամ ագրեսիայի գործողությունները կասեցնելու համար և կցուցաբերեն միմյանց անհրաժեշտ օգնություն, ներառյալ ռազմական՝ կոլեկտիվ ինքնա-

պաշտպանության իրավունքը իրագործելու ՄԱԿ-ի կանոնադրության 51-րդ հոդվածի համապատասխան»²³: Նույն թվականին Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության խորհրդարանները վավերացրեցին ՀՀ տարածքում ռուսաստանյան սահմանապահ զորքերի, ինչպես նաև Գյումրի քաղաքում ռուսաստանյան 102-րդ ռազմակայանի կարգավիճակների մասին փաստաթղթերը: 1998–2000 թվականներին Ռուսաստանը, Հայաստանի համաձայնությամբ, միջոցառումներ իրականացրեց ՀՀ տարածքում գտնվող իր զորամիավորումները վերազինելու ուղղությամբ: Մասնավորապես, ուժեղացվեց հակաօդային պաշտպանության զորախումբը (այդ թվում տեղակայվեցին «Ս-300» զենիթա-հրթիռային համակիրներ), ուժեղացվեց ռազմաօդային ուժերի զորախումբը: Երկու պետությունների միջև ստորագրվեցին փաստաթղթեր հայ զինծառայողների ՌԴ ռազմական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսանելու վերաբերյալ: Հայաստանն ու Ռուսաստանն այն 6 պետությունների թվում էին, որոնք 1999 թ. հանդես եկան Հավաքական անվտանգության պայմանագրի երկարաձգման նախաձեռնությամբ²⁴: Այսպիսով, ՀՀ և ՌԴ միջև ռազմաքաղաքական համագործակցության հարաշարժ զարգացումը 1990-ականների երկրորդ կեսին հանգեցրեց Երևանի ու Մոսկվայի միջև ռազմավարական գործընկերության հաստատման:

Երկու երկրների միջև ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացման գագաթնակետը հանդիսացավ 2000 թ.

²³ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն. արտաքին քաղաքականություն, երկկողմ հարաբերություններ, Ռուսաստան, ստորագրված փաստաթղթեր // www.mfa.am/hy/country-by-country/ru.

²⁴ **Шакарянц Сергей**, Вопросы коллективной безопасности СНГ и Армения // Ориентиры внешней политики Армении, Ереван, 2002, с. 100.

սեպտեմբերի 26-ին Մոսկվայում ՌԴ և ՀՀ նախագահներ Վ. Պուտինի և Ռ. Քոչարյանի կողմից ստորագրված «ՀՀ և ՌԴ միջև XXI դար ուղղված դաշնակցային փոխգործակցության մասին» Հռչակագիրը: Վերջինիս 5-րդ կետում մասնավորապես նշված էր «Կովկասյան տարածաշրջանում անվտանգության ամրապնդմանն ուղղված համատեղ կամ համաձայնեցված գործողությունների իրականացման նպատակով՝ Հայաստանի Հանրապետությունը և Ռուսաստանի Դաշնությունը կհամադրեն իրենց արտաքին քաղաքական գործունեությունը»²⁵: Փաստորեն, տվյալ հռչակագրով երկու պետություններն իրենց հարաբերությունները XXI դարի նախաշեմին հասցրեցին դաշնակցային մակարդակի: Ըստ էության, թե՛ Ռուսաստանը և թե՛ Հայաստանը աշխարհի ոչ մի պետության հետ չէին ստորագրել ռազմաքաղաքական ոլորտում համագործակցության մասին նման քանակի և որակի փաստաթղթեր: Ավելին, կարելի է ասել, որ 2001 թ. Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ սկիզբ առավ Երևանն աստիճանաբար ԱՊՀ ոչ պաշտոնական կենտրոններից մեկը դարձնելու գործընթացը: Տվյալ միտումը հատկապես ցայտուն դրսևորվեց 2001 թ. առաջին կեսին, երբ Հայաստանի մայրաքաղաքում տեղի ունեցան ԱՊՀ շրջանակներում բարձր մակարդակի մի շարք համաժողովներ: Վերջիններից հատկապես կարևոր էր 2001 թ. մայիսի երկրորդ կեսին կայացած Հավաքական անվտանգության խորհրդի (ՀԱԽ) նիստը, որը նախագահում էր ՌԴ ղեկավար Վ. Պուտինը: ԱՊՀ շրջանակներում Երևանի կշռի բարձրացման վկայություններից էր նաև նշյալ նիստում ՀՀ Նախագահ Ռ. Քոչարյանին մեկ տարով ՀԱԽ-ում նախագահող

²⁵ Александров М.В., Битва за Кавказ 2004–2008. Институт стран СНГ за национальные интересы России на Южном Кавказе, Москва, 2010, с. 430.

ընտրելու փաստը: Դրանով իսկ Ռուսաստանը, փաստորեն, ընդգծում էր ՌԴ և ողջ ԱՊՀ անվտանգության ապահովման բնագավառում «կովկասյան ուղղության» (ըստ էության «հայկական ուղղության») կարևորությունը: 2001 թ. մարտ–մայիս ամիսների ընթացքում Մոսկվան բազմիցս շեշտում էր, որ Անդրկովկասում հավաքական անվտանգության տարածաշրջանային համակարգը ստեղծվել և ամրապնդվելու է հենց Հայաստանի և Ռուսաստանի ռազմական, ռազմաքաղաքական և ռազմատեխնիկական համագործակցության հենքի վրա, որում գլխավոր դեր է խաղալու հայկական և ռուսական ուժերի արագ արձագանքման համատեղ Կոալիցիոն զորախումբը: Դրանից ելնելով՝ այդ փուլում կողմերը մշակում էին ռազմական ոլորտում իրենց հարաբերությունների ռազմավարությունը՝ առաջնային պլան մղելով Անդրկովկասում խաղաղ պայմանների, հանդարտության և փոխըմբռնման ապահովման խնդիրը: Այս առումով հատկանշական էր, որ դեռևս 2000 թ. սեպտեմբերի 27-ին ՀՀ-ն և ՌԴ-ն ստորագրեցին «Համատեղ անվտանգության նպատակով զորքերի կիրառման համատեղ պլանավորման հարցերի մասին» համաձայնագիր, որին լրացնում էր ՀՀ ազգային ժողովի կողմից 2003 թ. սեպտեմբերին վավերացված ռազմական օբյեկտների համատեղ օգտագործման հարցերը կարգավորող հայ-ռուսական համաձայնագիրը: Ըստ վերջինի՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ռուսաստանյան ռազմակայանի տեղակայման համար վարձավճար չէր գանձվելու, բացի այդ փոխհատուցվելու էր էներգիայի և ջրամատակարարման ենթա-

կառուցվածքի պահպանման համար ռազմակայանի օբյեկտների ծախսերի 30 %-ը²⁶:

2003 թ. հունվարին ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի ՌԴ կատարած այցի ընթացքում ստորագրվեց հայ-ռուսական համաձայնագիր՝ Ռազմատեխնիկական համագործակցության մասին, որը Հայաստանին թույլ տվեց զենքի մատակարարումների վերաբերյալ պայմանագրեր կնքել անմիջականորեն զինամթերք արտադրող ռուսաստանյան ձեռնարկությունների հետ, ընդ որում ռուսական բանակին տրամադրվող նույն պայմաններով: Համաձայն «Ռոստեխնոլոգի»-ի պետական ընկերության գլխավոր տնօրեն Ս. Չեմեզովի հայտարարության՝ «Ռոսօբորոնէքսպորտ»-ի պայմանագրերով Ռուսաստանից Հայաստան ռազմական նշանակության ապրանքների մատակարարումների ծավալը 2003 թվականից մինչև 2008 թվականը կազմել էր շուրջ 25 մլն ԱՄՆ դոլար²⁷:

Ռազմատեխնիկական բնագավառում համագործակցության խորացման համար կարևոր նշանակություն ունեցավ նաև Ռազմատեխնիկական համագործակցության հայ-ռուսական միջկառավարական հանձնաժողովի ստեղծումը, որի անդրանիկ նիստը կայացավ 2004 թ. սեպտեմբերի 7–10-ը՝ Մոսկվայում: Այդ ոլորտում կողմերի միջև տարբեր մակարդակներով կանոնավոր խորհրդատվություններ էին անցկացվում: Այսպես, նշյալ թվականի մայիսի 21-ին աշխատանքային այցով Հայաստանում էր գտնվում ՌԴ պաշտպանության նախարար Ս. Իվանովը, իսկ

²⁶ **Шакарянц Сергей**, նշվ. աշխ., էջ 100–103, Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում, էջ 11–12:

²⁷ ԱՄԻ «Նովոստի Արմենիա». Վերլուծություններ և մեկնաբանություններ: Ռուսական կապիտալը՝ Հայաստանի լոկոմոտիվն է, 22.01.2008 // www.newsarmenia.ru.

նոյեմբերի 1-ին՝ Հյուսիսկովկասյան ռազմական օկրուգի հրամանատար Ա. Բարանովը: 2006 թ. հունվարին Ս. Իվանովը արդեն պաշտոնական այցով էր գտնվում Հայաստանում, իսկ օգոստոսին Երևանում տեղի ունեցավ Հայ-ռուսական ռազմատեխնիկական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի հերթական նիստը: Ռազմատեխնիկական բնագավառում Երևանի և Մոսկվայի համագործակցության առավել կարևոր իրադարձություններից էր նորագույն զենիթահրթիռային համալիրներով ապահովված հայ-ռուսական համատեղ հակաօդային պաշտպանության համակարգի մարտական հերթապահության սկիզբը: Այն ազդարարող արարողությանը մասնակցելու համար 2007 թ. փետրվարի 14-ին Երևան ժամանեց ՌԴ ռազմաօդային ուժերի հրամանատար, բանակի գեներալ Վ. Միխայլովը: Նա մասնակցեց նաև ՀԱՊԿ անդամ պետությունների պաշտպանության նախարարների խորհրդի նիստին: Նույն թվականի հոկտեմբերի 1-ին պաշտոնական այցով Հայաստան ժամանեց Ռուսաստանի պաշտպանության նախարար Ա. Սերդյուկովը, ով հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ զինվորական և քաղաքական ղեկավարության հետ, ինչպես նաև տեսչական այցով եղավ Գյումրիում տեղակայված ռուսական 102-րդ ռազմակայանում: 2007 թ. վերջին ամբողջովին ավարտվեց 12-րդ և 62-րդ ռուսական ռազմակայանների անձնակազմերի և սպառազինությունների դուրսբերումը Վրաստանից և նրանց տեղակայումը Գյումրիի 102-րդ ռազմակայանում: Ըստ էության, ռազմական համագործակցության բնագավառում Հայաստանն ու Ռուսաստանը շատ առաջ էին գնացել ցանկացած այլ երկրների հետ հարաբերությունների համեմատ:

ՀՀ և ՌԴ ռազմական համագործակցության նման բարձր մակարդակի ֆոնի վրա որոշ չափով խնդրահարույց էր թվում ՀՀ ակտիվ համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի հետ: Հայաստանի ղեկավար շրջանների ներկայացուցիչները բավականին հաճախ էին հանդիպում Դաշինքի ռազմական և քաղաքական ղեկավարության հետ, տարբեր հարցերի շուրջ անց էին կացնում խորհրդատվություններ: 2003 թ. հունիսին Հայաստանի տարածքում անցկացվեցին «Cooperative Best Effort-2003» ՆԱՏՕ-ի զորավարժությունները, որին մասնակցեց նաև Ռուսաստանը: Հայաստանը Կոսովոյում մասնակցում էր Դաշինքի խաղաղապահ գործողությանը, մշակում վերջինիս հետ անհատական գործընկերության ծրագիր և այլն: Սակայն այս ամենի հետ մեկտեղ, ՀՀ ղեկավարությունը մշտապես ընդգծում էր, որ երկրի՝ ՆԱՏՕ մտնելու հարցը օրակարգում դրված չէ, և Դաշինքի հետ Հայաստանի հարաբերությունները երբեք չեն զարգանա Ռուսաստանի հետ համագործակցության հաշվին: ՀՀ իշխանությունների կողմից ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունների խորացման ուղեգիծը պայմանավորված էր Երևանի որդեգրած փոխլրացման քաղաքականությամբ: Ռուսաստանը հիմնականում ըմբռնումով էր մոտենում Հայաստանի և ՆԱՏՕ-ի միջև ծավալված համագործակցությանը, ինչը, թերևս, պայմանավորված էր նրանով, որ ՌԴ-ն մի շարք բնագավառներում ևս համագործակցում էր ՆԱՏՕ-ի հետ և, երկրորդ, Մոսկվայում գիտակցում էին, որ Հայաստանի համար կարևոր էր ՆԱՏՕ-ին չհակադրվել՝ Ղարաբաղյան հարցում Արևմուտքի կողմից Ադրբեյջանին հնարավոր միակողմանի աջակցության ցուցաբերումը կանխելու համար:

Դրա հետ մեկտեղ, Ռուսաստանը երբեմն դժգոհություն էր արտահայտում միջազգային ասպարեզում Հայաստանի ձեռնարկած քաղաքական քայլերից: Այսպես օրինակ, երբ ՀՀ ղեկավարությունը 2005 թվականին մտադրություն հայտնեց 40 հոգանոց ոչ մարտական զինվորական քանակակազմ (վարորդներ, բժիշկներ, սակրավորներ) ուղարկել Իրաք, ռուսաստանյան կողմը դա դիտարկեց իբրև ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների կողմից Իրաքում ծավալած «հակաիրավական» գործողությունների անուղղակի աջակցմանը նպատակաուղղված կարևոր խորհրդանշական քայլ, ինչն իրականացվել էր առանց Ռուսաստանի հետ համապատասխան խորհրդատվություններ անցկացնելու: Մինչդեռ քաղաքական առումով խաղաղապահ առաքելության մեջ նեգրավվածությունը բարձրացնում է ցանկացած երկրի, այդ թվում և Հայաստանի, միջազգային վարկանիշը: ՌԴ-ն անբավարարվածություն հայտնեց նաև, երբ 2004 թվականին ՄԱԿ-ի ԳԱ 59-րդ նստաշրջանում ՀՀ ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանը խոստացավ աջակցել Գերմանիային, Ճապոնիային և Հնդկաստանին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում մշտական անդամ դառնալու վերջիններիս ձգտումներին²⁸, ինչին դեմ էր Ռուսաստանը: Սակայն Հայաստանն առաջնորդվում էր իր որդեգրած փոխլրացման արտաքին քաղաքական ուղեգծով, որի գլխավոր առաջնահերթություններից էին հայ-ռուսական դաշնակցային հարաբերությունները:

ՀՀ և ՌԴ միջև կանոնավոր բնույթ էին կրում բարձր մակարդակներով՝ նախագահների, վարչապետների, արտգործնախարարների քաղաքական շփումները, երկխոսությունները,

²⁸ Александров М.В., նշվ. աշխ., էջ 431:

խորհրդատվությունները, բանակցությունները, որոնք տեղի էին ունենում ինչպես երկկողմ, այնպես էլ բազմակողմ ձևաչափերում: Քննարկվում էին ռազմաքաղաքական, տնտեսական, հումանիտար ոլորտներում հայ-ռուսական փոխգործակցության գրեթե բոլոր հարցերը, ինչպես նաև մտքեր փոխանակվում կարևոր միջազգային և տարածաշրջանային խնդիրների վերաբերյալ: Առանձնահատուկ ուշադրություն էր հատկացվում Հարավային Կովկասում իրավիճակի բարելավմանը, տարածաշրջանի երկրների համագործակցության ներուժի բացահայտմանը, ահաբեկչության դեմ պայքարին, Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը, նոր հակամարտությունների ծագման կանխարգելմանը և այլն: 2000-ական թվականների սկզբներին տարածաշրջանային խնդիրների շուրջ քննարկումների ծավալման նպատակով Հարավկովկասյան երկրների և ՌԴ ղեկավարների բազմակողմ շփումներ կայացան: Մասնավորապես, ռուսական կողմի նախաձեռնությամբ տեղի ունեցան «Կովկասյան քառյակի»՝ Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի նախագահների հանդիպումներ:

Քննվող ժամանակաշրջանում լայնորեն զարգանում էր նաև համագործակցությունը երկու երկրների խորհրդարանների միջև: Բարի ավանդույթ էր դարձել ՌԴ Դաշնային խորհրդի, Պետական դումայի և ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահների, փոխնախագահների, խորհրդարանական պատվիրակությունների փոխալյցելությունները: 1998 թ. փետրվարի 18-ին Միջխորհրդարանական համագործակցության մասին համաձայնագրով հիմնվել էր մշտական գործող հայ-ռուսական միջխորհրդարանական համագործակցության հանձնաժողով, որը տարեկան երկու նիստ էր գումարում՝ հաջորդաբար ՌԴ-ում և

ՀՀ-ում: Մինչև 2008 թվականը նշյալ հանձնաժողովի 13 նիստ էր կայացել, որոնց ընթացքում հիմնականում քննարկվել էին երկու երկրների պայմանագրային և իրավական դաշտերին ու նրանց համապատասխանեցմանն առնչվող հարցեր, համագործակցությունը էներգետիկայի, տրանսպորտի, հեռահաղորդակցության, գիտության, կրթության, մշակույթի ոլորտներում, ինչպես նաև ներդրումային քաղաքականության և համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման հետ կապված խնդիրներ:

Արտաքին քաղաքականության բնագավառում երկուստեք հետաքրքրություն ներկայացնող խնդիրների քննարկման համար իրավական հիմք էր հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև 1992 թ. օգոստոսի 21-ին Մոսկվայում ստորագրված միջազգային հարաբերություններում փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերին առնչվող քաղաքական խորհրդատվությունների մասին համաձայնագիրը²⁹: Վերջինից ելնելով՝ ՀՀ և ՌԴ արտգործնախարարությունների միջև կանոնավոր անց էին կացվում տարբեր մակարդակների խորհրդատվություններ, որոնց ընթացքում արձարծվում էին երկկողմ ու բազմակողմ հարաբերություններին առնչվող հարցեր, հստակեցվում ու համադրվում էին կողմերի դիրքորոշումներն ու մոտեցումները տարբեր միջազգային հիմնախնդիրների նկատմամբ: Ուշադրության կենտրոնում էին գտնվում նաև երկու երկրների համակարգված փոխգործակցության հարցերը միջազգային կառույցների՝ ՄԱԿ, ԵԱՀԿ, ԵԽ, ՄԾՏՀԿ, ԱԴՀ, ՀԱՊԿ, ԵվրԱզԷՍ և այլ կազմակերպությունների

²⁹ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն. արտաքին քաղաքականություն, երկկողմ հարաբերություններ, Ռուսաստան, ստորագրված փաստաթղթեր // www.mfa.am/hy/country-by-country/ru.

շրջանակներում: Հայաստանի և Ռուսաստանի դիրքորոշումները միջազգային և տարածաշրջանային շատ խնդիրների շուրջ հիմնականում կա՛մ համընկնում էին, կա՛մ էլ խիստ մոտ էին: Երկու երկրները միջազգային կազմակերպություններում շատ հաճախ հանդես էին գալիս միասնական դիրքորոշմամբ: ՀՀ-ն և ՌԴ-ն հատկապես սերտորեն համագործակցում էին ԱՊՀ շրջանակներում՝ հանդիսանալով նրա «ինտեգրացիոն միջուկը»: Հայաստանը Ռուսաստանի ակտիվ գործընկերն էր Համագործակցության բոլոր բազմակողմ ճյուղային մարմիններում, նա աջակցում էր ԱՊՀ ամրապնդման՝ իր ներդրումն ունենալով կազմակերպության կանոնադրային մարմինների արդյունավետության բարձրացման ու դրանց կառուցվածքների օպտիմիզացման գործում: Երկու երկրները մեծապես կարևորում էին նաև համատեղ օրինաստեղծ գործունեությունը ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովում:

Աշխարհաքաղաքական վերջին զարգացումները վկայում են, որ համաշխարհային համակարգի ճգնաժամը շարունակվում է ծավալվել՝ սպառնալով երկրագնդի անվտանգությանը: Խորանում են հակասությունները կովկասյան տարածաշրջանում, որոնք նոր մարտահրավերներ և լուրջ սպառնալիքներ են պարունակում թե՛ ՀՀ և թե՛ ՌԴ ազգային անվտանգության համար: Ուստի, երկու երկրների օբյեկտիվ շահերը միանշանակ պահանջում են պահպանել և ամրապնդել միմյանց միջև հաստատված ռազմավարական դաշնակցային հարաբերությունները:

Рубен Л. Азизбекян, *Институт истории НАН РА, к.и.н., доцент*, Становление и развитие военно-политического сотрудничества между РА и РФ в 1991–2008 гг.

В 1991–2008 гг. важнейшим компонентом армяно-российских отношений являлось военно-политическое сотрудничество между двумя государствами. Именно в этот период формировался прочный фундамент на котором базировалось данное сотрудничество. В его основе лежали две ключевые составляющие: многовековые традиции дружбы и взаимодействия народов двух стран и солидная договорно-правовая база межгосударственных отношений, определенная часть которой касалась военно-политических вопросов, что отражало приоритет этой сферы сотрудничества в двусторонних отношениях. Такое положение было основано на понимании сторонами совпадения их национальных интересов в области безопасности. Эти интересы были триедины. Они состояли в обеспечении безопасности обоих государств, обеспечении коллективной безопасности на пространстве СНГ и поддержании стабильности в регионе, который включает не только Южный Кавказ, но также Иран и Турцию.

Краеугольным камнем российско-армянского военно-политического сотрудничества является Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, подписанный 29 августа 1997г., который предусматривает оказание сторонами военной помощи в случае агрессии извне. Другим важным документом в исследуемый период является Договор о российской военной базе на территории Республики Армения от 16 марта 1995 г.

Помимо военного сотрудничества на двусторонней основе, Россия и Армения являлись активными участниками Договора о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, в рамках которого взаимодействие Еревана и Москвы являлось существенным фактором повышения его эффективности.

В 1991–2008 гг. периодически проходили встречи высших руководителей двух стран. Регулярный характер носили встречи глав внешнеполитических ведомств РА и РФ, проводились консультации между МИДами на различных уровнях и по самой широкой проблематике.

Возрастал уровень армяно-российских межпарламентских связей. Законодатели Армении и России активно взаимодействовали как в двустороннем формате, так и в рамках МПА СНГ и других международных организаций.

Позиции РА и РФ по большинству региональных и международных проблем совпадали или были близки. В большинстве случаев обе страны выступали солидарно в международных организациях. Армения и Россия активно сотрудничали в рамках СНГ, составляя его «интеграционное ядро».

Интересы двух стран требуют сохранения и укрепления союзнических отношений и в дальнейшем.

Ruben L. Azizbekyan, *Associate Professor at the Institute of History of the NAS RA, PhD in History*, **The Formation and Development of Military-Political Cooperation between the Republic of Armenia and the Russian Federation in 1991–2008.**

During the 1991–2008 period, the most important component of the Armenian-Russian relations was the military-political cooperation between the two states. It was during this period that a solid foundation was formed on which this cooperation was based. It was based on two key components: the centuries-old traditions of friendship and interaction between the peoples of the two countries and a solid legal base of interstate relations, a certain part of which concerned military-political issues, which reflected the priority of this sphere of cooperation in bilateral relations. This situation was based on the understanding by the parties of the coincidence of their national security interests. These interests were triune. They consisted of ensuring the security of both states, ensuring collective security in the CIS and maintaining stability in the region, which includes not only the South Caucasus but also Iran and Turkey.

The cornerstone of Russian-Armenian military-political cooperation is the Treaty of Friendship, Cooperation, and Mutual Assistance signed on August 29, 1997, which provides for the provision of military assistance by the parties in case of aggression from outside. Another important document during the research period is the Treaty on the Russian military base on the territory of the Republic of Armenia dated March 16, 1995.

In addition to military cooperation on a bilateral basis, Russia and Armenia were active participants in the Collective Security

Treaty of May 15, 1992, under which the interaction of Yerevan and Moscow was a significant factor in increasing its effectiveness.

During the 1991-2008 period, meetings of the top leaders of the two countries were held periodically. Meetings of the heads of the foreign affairs agencies of the Republic of Armenia and the Russian Federation were regular, consultations were held between the Foreign Ministries at various levels and on the broadest issues.

The level of the Armenian-Russian inter-parliamentary relations increased. The legislators of Armenia and Russia actively cooperated both in the bilateral format and within the framework of the IPA of the CIS and other international organizations.

The positions of the Republic of Armenia and the Russian Federation coincided or were close to most regional and international problems. In most cases, both countries acted in solidarity with international organizations. Armenia and Russia actively cooperated within the CIS, making it the “integration core”.

Objectively, the interests of the two countries require the preservation and strengthening of allied relations.